

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 20.051.196
Карпатського національного
університету імені Василя
Стефаника
доктору історичних наук,
професору кафедри всесвітньої
історії Борчуку Степану
Миколайовичу
(76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57)

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора,
завідувача кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

КОМАРНІЦЬКОГО Олександра Борисовича

на дисертацію МОСОРИ Володимира Андрійовича

на тему:

**«ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТРУДОВОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ
УКРАЇНЦІВ ДИСТРИКТУ «ГАЛИЧИНА» (1941–1944 рр.)»**

подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 Історія та археологія з галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Актуальність теми виконаної роботи. На сучасному етапі розвитку української історичної науки значна частина проблематики, пов'язаної з історією Другої світової війни, і досі потребує комплексного та всебічного дослідження. Особливо це стосується питань трудової мобілізації населення

окупованих територій, які тривалий час залишалися поза належною увагою вітчизняних дослідників. Саме тому тема дисертаційного дослідження аспіранта Мосори Володимира Андрійовича «Джерела до вивчення історії трудової мобілізації українців дистрикту «Галичина» (1941–1944 рр.)» є актуальною, науково значущою та своєчасною.

Актуальність роботи зумовлена тим, що автор здійснив ґрунтовне й системне опрацювання широкого комплексу архівних та опублікованих джерел, залучив матеріали періодичної преси, спогади очевидців, документи особового походження та інші джерельні комплекси, які у своїй сукупності дають змогу всебічно реконструювати особливості функціонування системи трудової мобілізації українського населення дистрикту «Галичина» до нацистської Німеччини. Важливим здобутком дисертації є не лише розширення джерельної бази дослідження, а й поглиблення уявлень про соціальні, політичні та культурні аспекти примусової праці, висвітлення механізмів контролю, пропаганди й реалізації окупаційної політики нацистської адміністрації. Отже, вибір теми є цілком обґрунтованим, а її актуальність, наукова новизна та практична значущість не викликають сумнівів, оскільки результати дослідження становлять вагомий внесок у розвиток українського джерелознавства, історіографії Другої світової війни та поглиблення наукових знань про життя населення України в умовах нацистської окупації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Мосори Володимира Андрійовича «Джерела до вивчення історії трудової мобілізації українців дистрикту «Галичина» (1941–1944 рр.)» є самостійним завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному теоретико-методологічному та джерельному рівнях. Робота ґрунтується на репрезентативній джерельній базі, до якої увійшли архівні матеріали України та Німеччини, збірники документів, матеріали особового походження, періодичні видання воєнного часу, агітаційні

матеріали, усні свідчення, а також широкий історіографічний доробок українських і зарубіжних дослідників. Предметом комплексного джерелознавчого аналізу стали джерела, що висвітлюють особливості трудової мобілізації та використання українського населення дистрикту «Галичина» в нацистській Німеччині у 1941–1944 рр.

Зміст дисертації та отримані результати переконливо засвідчують, що автор успішно реалізував поставлену мету й виконав визначені дослідницькі завдання. Наукові положення, висновки та узагальнення логічно випливають із проведеного аналізу джерельного матеріалу, є належно аргументованими, достовірними та характеризуються елементами наукової новизни. Основні результати дослідження пройшли належну апробацію через публікації у фахових наукових виданнях і виступи на наукових конференціях різного рівня. Це дає підстави стверджувати, що Володимир Андрійович Мосора сформувався як самостійний і компетентний дослідник, здатний успішно розв'язувати актуальні наукові проблеми сучасного історичного джерелознавства.

Наукова новизна одержаних результатів, практична і теоретична значимість, повнота їх викладу в опублікованих працях. Дисертація є цілісним і завершеним науковим дослідженням, у якому здійснено комплексний джерелознавчий аналіз матеріалів, що висвітлюють проблему використання трудових ресурсів українського населення дистрикту «Галичина» в економіці нацистської Німеччини. Наукова новизна роботи полягає насамперед у тому, що автор уперше на рівні спеціального джерелознавчого дослідження комплексно проаналізував джерельну базу, яка відображає політику трудової мобілізації українського населення дистрикту «Галичина» у 1941–1944 рр. Дисертантом виявлено, систематизовано, критично проаналізовано та введено до наукового обігу значний масив архівних і опублікованих джерел, які суттєво розширюють інформаційні можливості дослідження цієї проблематики. На особливу увагу заслуговує використання методів математичної статистики, зокрема критеріїв

Карла Пірсона та Рональда Фішера, під час здійснення контент-аналізу україномовної періодичної преси воєнного часу, що видавалася на території дистрикту «Галичина». Застосування такого підходу дало змогу не лише кількісно й якісно проаналізувати зміст пропагандистських матеріалів, а й виявити характерні тенденції їх інформаційного наповнення, визначити роль друкованої преси як важливого інструменту реалізації політики трудової мобілізації та ідеологічного впливу на населення. У сукупності отримані результати становлять вагомий внесок у розвиток українського історичного джерелознавства та поглиблюють наукові знання про соціально-економічні процеси в окупованій Галичині. Теоретичне значення дисертації полягає у розширенні джерельної бази досліджень з історії Другої світової війни та розвитку методики джерелознавчого аналізу документальних комплексів окупаційної доби. Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх використання у процесі викладання нормативних і спеціальних курсів з історії України, джерелознавства та історії Другої світової війни у закладах вищої освіти, а також під час підготовки монографій, навчальних посібників і подальших наукових досліджень.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження є достатньою. Їх апробацію забезпечено в 11 наукових публікаціях, серед яких 5 статей опубліковано у фахових наукових виданнях України категорії «Б», 1 – у зарубіжному науковому виданні, що індексується в наукометричних базах Web of Science та Scopus, а також 5 публікацій у збірниках матеріалів і тез наукових конференцій.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Дисертаційне дослідження В. А. Мосори має чітку, логічно вибудовану структуру, яка повністю відповідає поставленій меті, завданням і предмету дослідження. Робота побудована за принципом комплексного аналізу різних груп джерел, що забезпечило послідовність викладу матеріалу та цілісність наукової концепції. Дисертація

складається з анотації, списку наукових публікацій за темою дослідження, переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (345 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 283 сторінки, із яких 185 сторінок займає основний текст.

У вступі автор належним чином обґрунтував актуальність теми, визначив об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні та територіальні межі дослідження, розкрив його наукову новизну, теоретичне й практичне значення, а також навів відомості про апробацію отриманих результатів.

У першому розділі «Стан наукової розробки, джерельна база та теоретико-методологічні основи дослідження» здійснено ґрунтовний аналіз історіографії, охарактеризовано джерельну базу та методологічний інструментарій дослідження. Автор критично проаналізував напрацювання українських, зарубіжних і діаспорних дослідників, що дозволило визначити ступінь наукового опрацювання проблеми, окреслити дискусійні питання та обґрунтувати власні підходи до їх розв'язання. Позитивної оцінки заслуговує репрезентативна джерельна база дослідження, яка охоплює архівні документи України та Німеччини, джерела особового походження, періодичну пресу, агітаційні матеріали й усні свідчення. Вдалим є і методологічний інструментарій роботи, заснований на комплексному використанні загальнонаукових, спеціально-історичних і міждисциплінарних методів дослідження.

У другому розділі «Нормативно-правові документи про організацію трудової мобілізації українських робітників з дистрикту «Галичина»» автор комплексно проаналізував нормативно-правові акти окупаційної адміністрації, що регламентували систему трудової мобілізації населення. На основі широкого кола документів дисертант реконструював механізми реалізації політики примусового залучення українського населення до праці в нацистській

Німеччині, простежив діяльність адміністративного апарату різних рівнів та показав практичне функціонування окупаційної системи управління.

Третій розділ «Періодичні видання та візуальні матеріали як джерело до вивчення політики працевикористання українського населення Галичини Третім Райхом» присвячено дослідженню інформаційного забезпечення політики трудової мобілізації. Автор переконливо показав роль легальної преси, агітаційних матеріалів та контрпропаганди у формуванні суспільних настроїв населення. Безперечною перевагою цього розділу є використання сучасних методів кількісного аналізу, зокрема статистичних критеріїв Карла Пірсона та Рональда Фішера, що значно посилює доказовість отриманих результатів.

У четвертому розділі «Джерела особового походження у дослідженні добровільно-примусового вивезення українців дистрикту «Галичина» на роботу в Райх» проаналізовано широкий комплекс джерел особового походження. Особливу цінність становить аналіз листування, спогадів, мемуарів та інших особистих документів, які дозволили розкрити повсякденне життя українських робітників, особливості їхнього перебування в Німеччині, а також механізми примусової мобілізації через призму індивідуального досвіду.

П'ятий розділ «Примусовий досвід українських робітників Галичини в 1941–1944 рр. крізь призму усної історії» логічно завершує дослідження. На основі усних свідчень автор реконструював умови життя і праці українських робітників, висвітлив різноманітні форми спротиву політиці окупаційної влади та показав евристичний потенціал усної історії як важливого історичного джерела для дослідження проблематики Другої світової війни.

Висновки дисертації є логічними, змістовними та повною мірою відповідають поставленим меті й завданням дослідження. Вони узагальнюють результати проведеної роботи, ґрунтуються на широкій джерельній базі та переконливо відображають основні наукові здобутки автора. Список

використаних джерел і літератури, а також додатки засвідчують високий рівень опрацювання проблеми та завершений характер дисертаційного дослідження.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Під час ознайомлення з дисертацією Мосори Володимира Андрійовича «Джерела до вивчення історії трудової мобілізації українців дистрикту «Галичина» (1941–1944 рр.)» не встановлено фактів, які б свідчили про порушення принципів академічної доброчесності. Автор належним чином використовує науковий доробок інших дослідників, коректно оформлює посилання на використані джерела та літературу, дотримується вимог академічного цитування і чинного законодавства України у сфері охорони авторського права.

Ідентичність тексту анотації та основних положень дисертації. Порівняльний аналіз анотації та основного тексту дисертації підтверджує їх змістову відповідність. Анотація коректно відображає основні положення, результати та висновки дослідження, не містить інформації, яка була б відсутня в тексті дисертації. Дисертація й анотація оформлені відповідно до чинних вимог Міністерства освіти і науки України.

Зауваження та дискусійні положення. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Мосори Володимира Андрійовича, її актуальність, наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, використаний методологічний інструментарій, історіографічну та джерельну базу, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження та дискусійні положення.

1. Безперечною перевагою дисертації є ґрунтовний аналіз історіографії досліджуваної проблеми. Водночас підрозділ 1.1, на наш погляд, виграв би від чіткішої структури. Доцільно було б спочатку розглянути праці, присвячені загальноукраїнському контексту проблеми, а вже потім перейти до досліджень, що висвітлюють регіональну специфіку західноукраїнських земель. Крім того, варто було хоча б стисло охарактеризувати стан розробки проблеми в радянській історіографії або, за відсутності спеціальних досліджень, прямо

зазначити це. Дискусійним видається також віднесення на с. 35 істориків української діаспори до сучасних вітчизняних дослідників. На нашу думку, доцільніше було б розглядати їх як окрему групу науковців, що не применшує їхнього вагомого внеску у вивчення історії України.

2. На нашу думку, композиція другого розділу могла б бути більш логічною. Доцільно було б спочатку проаналізувати нормативно-правові акти загальноукраїнського рівня, що регламентували організацію трудової мобілізації на окупованих територіях (насамперед документи, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України), а вже потім перейти до висвітлення регіональних особливостей реалізації цієї політики на території дистрикту «Галичина».

3. Одним із найбільш вдалих, на нашу думку, є третій розділ дисертації. Разом із тим його можна було б посилити шляхом розширення проміжних висновків щодо кожної з проаналізованих груп джерел – легальної преси дистрикту «Галичина», спеціалізованих видань для українських робітників у Німеччині, а також інших агітаційно-пропагандистських матеріалів. Це дозволило б чіткіше окреслити специфіку та інформаційний потенціал кожної групи джерел. Доцільним також було б подати узагальнювальну порівняльну схему або таблицю, яка наочно відобразила б їхні спільні та відмінні риси. Крім того, варто було б цей розділ поділити на два підрозділи.

4. На сторінках 103–104 та 153–154 дисертант порушує питання національної ідентичності, зокрема особливостей розмежування окупаційною владою українського та польського населення у процесі трудової мобілізації. Автор зазначає, що польські робітники перебували у менш сприятливому становищі, отримували нижчу заробітну плату та зазнавали більшої дискримінації. Водночас було б доцільно детальніше пояснити причини такої диференціації, зважаючи на те, що і українці, і поляки належали до слов'янських

народів, щодо яких нацистська расова політика передбачала дискримінаційні підходи.

5. Значний науковий інтерес становить аналіз джерел особового походження, здійснений у четвертому розділі. Разом із тим, характеризуючи їхній інформаційний потенціал, автору варто було б більшою мірою звернути увагу на притаманні цій групі джерел обмеження, насамперед суб'єктивність, можливу тенденційність та неточності у відтворенні окремих подій. Зважаючи на те, що значна частина спогадів і мемуарів була створена через тривалий час після описуваних подій, окремі факти могли зазнати певної трансформації під впливом людської пам'яті. Такі міркування доцільно було б відобразити у висновках до розділу, аналогічно до того, як це зроблено у п'ятому розділі.

6. Окремі побажання стосуються технічного оформлення дисертації. Зокрема:

у роботі використано скорочення ДАІФО, ДАЛО, ДАТО, тоді як у сучасній історичній літературі частіше застосовуються повні або усталені скорочені назви архівних установ (наприклад, Держархів Івано-Франківської обл. тощо). Аналогічно доцільніше використовувати офіційну назву ЦДАВО України;

під час оформлення тексту бажано послідовно використовувати нерозривний пробіл між ініціалами та прізвищами, цифровими позначеннями сторінок, аркушів, назвами населених пунктів та іншими скороченнями, що забезпечить коректне форматування тексту.

Висловлені зауваження та побажання мають рекомендаційний і дискусійний характер, спрямовані на подальше вдосконалення дослідження, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, не знижують наукової цінності отриманих результатів і не ставлять під сумнів їх достовірність.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України. Враховуючи актуальність обраної теми дослідження, його структуру, зміст, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, дисертаційну роботу Мосори Володимира Андрійовича «Джерела до вивчення історії трудової мобілізації українців дистрикту «Галичина» (1941 – 1944 рр.)» слід вважати самостійним завершеним науковим дослідженням, що має комплексний та логічний характер і яке відповідає всім вимогам рівня наукової кваліфікації здобувача, що зазначено у наказі Міністерства освіти і науки України №40 від 12.01.2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 року (зі змінами), не містить ознак порушення доброчесності, а її автор – Мосора Володимир Андрійович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Олександр КОМАРНІЦЬКИЙ

